

Izvorni znanstveni rad

UDK 32.01

Normativne implikacije konzervativnoga političkog mišljenja

TOMO JANTOL*

Sažetak

Autor prikazuje suvremeno konzervativno poimanje politike kao varijantu normativne teorije politike. Konzervativizam se pojavljuje kao reakcija na prosvjetiteljski racionalizam. Nasuprot racionalističkom revolucionarnom konstruktivizmu, konzervativizam zagovara povratak religijskom utemeljenju čovjekova duhovnog svijeta i politike. Politiku hoće zasnovati na tradiciji i obitelji koje održavaju osjećaj dužnosti pojedinca prema zajednici. Država nije tek instrument posebnih interesa, nego izraz supstancijalnog zajedništva nacije i stoga nadređena društvu. Odatle konzervativizam izvodi zahtjev za reformom postojećih liberalnih institucija.

I

Politologijska reakcija na fašizam kao krajnje iracionalni (K. v. Beyme) politički pokret 20. stoljeća, koji je ugrozio temeljne vrijednosti novovjekovne "kulture uma", probudila je, do tada činilo se nepovratno posustale, normativne teorije politike. Povratak normativnim teorijama politike bio je logičan; ako se radikalni politički iracionalizam pojavljuje u svijetu posvemašnjeg racionalizma, onda je njegova kultura uma problematična. U nečemu je manjkava. U čemu? Takvom je čini zaborav etike. Od Machiavellija, Morusa i Hobbesa politika više ne djeluje na ozbiljenju dobra i pravedna života ljudi u njihovoj zajednici, već se koncentrira na metode i sredstva osvajanja i očuvanja vlasti (Machiavelli), ili pak na tehničke probleme savršene socijalno-ekonomske (Morus) i političke (Hobbes) organizacije društva, da bi u suvremenom svijetu brinula o funkcionalnosti sistemskih struktura interakcije i proceduralnom perfekcionizmu u procesu političkog odlučivanja. Za etičke svrhe svoga djelovanja politika se više ne pita.

Da je politički *ratio* bez etike slab i nemoćan pred nasiljem političkog iracionalizma, pokazalo se nastupom fašizma. Njegov slom nije uklonio etičke

* Tomo Jantol, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Sistematska politologija, Teorijsko-politički odsjek.

praznine novovjekovne politike. Nipošto. One su ostale, a s njima i sve opasnosti novih političkih iracionalizama. Zato etiku valja vratiti u politiku, bio je zaključak politologije, na tragu kojega su obnovljene normativne teorije politike. Oživjelo je promišljanje teorijskog naslijeđa Platonove i Aristotelove praktične filozofije, ali i potraga za suvremenim teorijskim izričajima normativizma, posebice u okviru teorije prirodnog prava. Međutim, unatoč svemu tome normativne teorije politike nisu uspjele ozbiljnije potisnuti empirijsko-analitičke, pa ni dijalektičko-kritičke teorije, već su ostale na marginama znanstvene produkcije. O svim razlozima takve njihove sudbine ovdje ne možemo raspravljati. Spomenimo samo jedan, koji možda nije posve nevažan, a sastoji se u tome da normativne teorije nisu imale svoj praktični oslonac poput drugih dviju teorijskih orijentacija. Naime, dijalektičko-kritičke teorije oslanjale su se na opstojnost socijalističkog poretka u velikim, planetarnim razmjerima (obuhvaćajući gotovo polovicu svjetskog stanovništva), a empirijsko-analitičke na dominantni *ratio* političke zbiljnosti druge polovice svijeta. Takav oslonac normativne teorije politike nisu imale. No, možda se on ipak pojavio jačanjem političkog pokreta konzervativizma, osobito nakon sloma socijalističkog carstva? Na to nam pitanje može odgovoriti samo analiza konzervativizma i njegovih normativnih implikacija.

Martin Greiffenhagen (*Dilemma des Konservativismus in Deutschland*) utvrđuje da se konzervativizam politički suprotstavlja socijalizmu i liberalizmu, a teorijski prosvjetiteljskom racionalizmu. Čime se suprotstavlja prosvjetiteljskom racionalizmu? Je li doista u pravu Peter Richard Rohden, koji tvrdi da se konzervativizam može jednostavno konstruirati - pukom izmjenom vrijednosnih predznaka racionalizma? "Konzervativizam hoće što revolucionar neće, on potvrđuje što ovaj niječe, i obratno" (M. Greiffenhagen: *Das Dilemma des Konservativismus in Deutschland*, Piper Verlag, München 1971., s. 68).

Prema Martinu Greiffenhagenu ključna su načela modernog racionalizma: sistem, analiza, zakon, reprodukcija, napredak, revolucija.

Sumnja je, možda, najkarakterističnije načelo modernoga racionalnog mišljenja. Ona ruši svijet metafizike, teološke i neteološke. Sumnja je ponajprije nevjerica u istine koje se ne mogu provjeriti i u smisao koji nije dokučiv ljudskom razumu. U samorazumijevanju prosvjetiteljskog racionalizma samosvijest modernog duha jedina je snaga sposobna za stvaralaštvo. Realni je svijet ljudskom oku i razumu dohvatljiv, jedini koji postoji, izvan njega nema ničega. On je konačan. Ono što u njemu nije konačno, nije njegov realitet, već spoznajni prostor. Taj je prostor gotovo beskonačan i zbog toga su naši sudovi o tom svijetu toliko nesigurni. Zbog te je nesigurnosti i naša sumnja stalna. Ona je motor spoznajnog napretka, čija je metoda analiza i eksperiment, a svrha "sistematska tvorba novog", "stvaralaštvo", "proizvodnja".

Sistem (systema) smisleni je sklop svijeta kojeg takvim čini sistematsko mišljenje. "Pojave, po sebi nijeme, moraju biti prinudene na govor. Tek metodički zahvat samosvjesnog duha prinosi ih, u njihovoj mogućnosti, što znači u njihovoj istini, egzistenciji. Granica ljudskog iskustva istodobno je granica moguće spoznaje, i konačnost ljudi istodobno znači konačnost istine uopće" (s. 76).

Moderni je racionalizam (mišljenje) tvorbeni, proizvođački. Njegov je instrumentalni karakter vidljiv u spoznajnom načelu analize koja razlaže stvari da bi otkrila zakone njihova ponašanja, kako bi ih se moglo reproducirati. Naime, zakon je nepromjenljivo pravilo ponašanja stvari u njihovim svetzama (odnosima)

uzroka i posljedice. Proniknuti zakoni ponašanja stvari ispostavljaju recepturu (re)produkcije, a to i jest krajnji cilj spoznaje. "Budući da istinu stvari nije moguće dobiti fenomenalno, već je spoznajni subjekt mora ispostaviti analitički-eksperimentalno, potreban je stalni napor ljudskog duha koji istinu, što će reći imanentnu unutrašnju međuovisnost elemenata od kojih se stvari sastoje, razvija sistematski. Pritom konačnu istinu, prema pretpostavkama modernog racionalizma, nije moguće dostići, što pak znači da sumnja nikad ne miruje jer jedna spoznaja zahtijeva drugu" (s. 78).

Kao što spoznavanje društvene stvari ima tvorbenu značenje za njezinu istinu, tako njezina pre-tvorba ima racionalno značenje ozbiljene spoznaje. "Kako se istina o svemiru ne prepoznaje više kontemplativnim osvještavanjem pojava, već se putem samosvijesti spoznajnog subjekta sistematski otključava, tako čovjek u modernoj revoluciji i socijalnom svijetu, također, propisuje njegove zakone" (s. 79). Tek je francuskom revolucijom politički život posve racionalno konstruiran. Hegel je, zato, samouvjerenost ustvrdio da je francuska revolucija proizašla iz filozofije. Takva revolucija - kao racionalna tvorbena volja (za novim poretom) - principijelno nema kraja. "Neuvjetovanost racionalnog procesa istraživanja odgovara principijelnoj nedovršivosti svakog emancipacijskog procesa. Naše doba ne poznaje kraj ni znanja, ni tehničkih mogućnosti i društvenog planiranja" (s. 79).

Modernom duhu društvo više nije ontološka danost, već po mjeri racionalnog nacrtu tvoriva konstrukcija. U oblikovanju takve konstrukcije različnost, veličina i subjektivitet (interesi, volja, samosvijest) socijalnih grupa nemaju nikakvu ulogu.

To su ključne odrednice prosvjetiteljskog racionalizma. A koje su ključne odrednice konzervativne teorije?

Prema konzervativnom mišljenju, gubitak kršćanske religije pravi je "izvor svih duhovnih zabluda i pogrešaka u društvenom razvoju" (s. 85). Filozofija prosvjetiteljskog racionalizma razorila je harmoniju vjere i znanja. Ako je racionalizam svoju poziciju izborio protiv religijskog autoriteta, njegove je negativne učinke moguće izbjeći samo ponovnim religijskim utemeljenjem (modernog) duha. Svijet je proizvod božanskog duha-volje i zbog toga u svojoj supstanci nije priroda, već povijest. "Kršćanski osjećaj vremena, stoga, u razlici spram grčkog, nije kružni, već ciljni" (s. 86).

Nasuprot modernom duhu, koji je temelj svih spoznaja stavio u vlastitu samosvijest, teološka misao je taj temelj stavila u božju providnost. U zahtjevu za obnovom teološkog ishodišta modernog duhovnog života konzervativizam ističe da je destrukciji tradicionalnog svijeta pridonio i protestantizam, koji je svojedobno podijelio teološku misao i izravno stimulirao razvoj demokratske ideje "unutrašnjeg autoriteta". Lutherova teološka revolucija u vrlo je uskoj duhovnopovijesnoj vezi s novovjekovnom političkom revolucijom; moglo bi se reći da su reformacija i protestantizam teološki izvor političke revolucije. F. J. Stahl upozorava da je "reformacija na religijskom području započela ono što je revolucija na političkom području dovršila; reformacija je odbacivanje crkvenog autoriteta, revolucija je odbacivanje svjetovnog autoriteta; reformacija je uništila monarhiju u crkvi, revolucija je uništila monarhiju u državi; ona je objavila opće svećenstvo i vlast (vjerske, op. a.) zajednice, ova jednakost je suverenitet naroda" (s. 90).

Protestantizam je utemeljio i legitimirao kapitalizam, koji je sve ljudske snage i sposobnosti podredio potrošačkoj požudi. Prema Hansu Freyeru, "životni standard je Bog ovog vremena, a proizvodnja njegov prorok" (s. 127). U suvremenom je svijetu tehnika ovladala čovjekom i podredila ga autoritetu svog mehaničkog racionalizma. U njemu "kapitalizam ... nije ništa drugo nego primjena mehaničke zakonitosti na novčanu privredu" (Jünger).

Osim znanstveno-tehničkoj civilizaciji, konzervativizam upućuje kritiku i masovnom društvu i pluralizmu, sindikalnom i stranačkom. Prema konzervativnom shvaćanju pojedinac je izgubljen u svijetu tehničkog racionaliteta i masovne organizacije. Njega treba osloboditi zakonitosti masa i atmosfere destruktivnih političkih borbi i ovisnosti o samovoljnim organizacijama (Arthur Mahrann), te ga uputiti na njemu primjereno okruženje tradicije, vjere, savjesti, obitelji i domovine.

Tradicija je središnja točka konzervativnog samorazumijevanja. Tradicija jamči čvrsto trajanje u vremenu, nadilazeći njegova ograničenja i mijene. Ona čuva trajne ljudske vrijednosti od propadanja u povijesnim slučajnostima i pojedinačnim egzistencijama. A najstarija i najsvetija tradicija jest religija (Herder). I ne samo to: religija je temelj svih tradicija. U njoj je porijeklo temeljnih duhovnih vrijednosti koje čuva tradicija. U funkciji održanja tradicije je i tlo kao zemljoposjed na kojemu obitava obiteljska loza. Posvećeno svojim socijalnim dužnostima, obiteljskoj lozi, zemljoposjed nije puko sredstvo koristi i užitka, već osnova državotvornog djelovanja. Imajući na umu da "država nije samo puka veza mnogih obitelji koje žive jedne pokraj drugih, već također mnogih obitelji koje slijede jedna za drugom..." (s. 150), možemo kazati da je i država utemeljena u zemljoposjedu.

Obitelj je osnovna konstitutivna jedinica države, ali i njezina paradigma, jer za razliku od bilo koje druge grupe, obitelj nema svrhu zadovoljavanja bilo kakve potrebe izvan sebe same. "Ona je samosvrha i nikad sredstvo za neku drugu svrhu" (s. 209). Uz to, u njoj se održava tradicija, njeguju zajedničke vrijednosti i osjećaji dužnosti spram domovine i države. U obiteljskoj strukturi odnosa pojedinac se odgaja za izvršavanje dužnosti i uvažavanje autoriteta, na čemu počiva unutrašnja snaga države. U obitelji nema prostora za neobuzdani subjektivitet pojedinca. U njoj čovjek spoznaje da nije ništa drugo nego samo karika u lancu generacija koja svoje bivanje ispunjava dužnostima prema zajednici. Uzorita obiteljska forma je plemićka, u kojoj se njeguju najviše vrline državotvornog značenja: uzvišenost obiteljskog života, krepost braka, privrženost obrani tla i domovine. Uz to, "plemstvo kao gornja klasa naginje ontološkom promatranju svijeta, za razliku od mehaničkog promatranja donje klase" (Max Scheler).

II

U konzervativizmu, dakle, nalazimo prepoznatljive normativne iskaze o politici, prema kojima politika nije sama sebi svrhom, niti je sredstvo za ostvarivanje bilo kakvih ciljeva, već samo onih koje zajednički život ljudi ispunjavaju najvišim vrijednostima i vrlinama. Teološko utemeljenje osigurava konzervativizmu čvrstu metafizičku osnovu karakterističnu za sve normativne

teorije politike, od Aristotela i Tome Akvinskog do suvremene teorije prirodnog prava. Međutim, za razliku od ostalih normativnih teorija politike - pogotovo suvremenih prirodno-pravnih, u kojima ideja prožimanja politike etikom ne pretpostavlja izmjenu postojećeg, liberalnim idejama utemeljenog društvenog poretka - konzervativizam ne samo da pretpostavlja već izrijeком zahtijeva rekonstrukciju tog poretka i uspostavljanje drugačijih odnosa između njegovih konstitutivnih dijelova.

Za razliku od liberalnog razdvajanja države (javno-pravne sfere) i društva (privatno-pravne sfere), u kojem (razdvajanju) društvo zadobiva primarnu poziciju kao pravo središte zbiljskoga društvenog života, ostavljajući državi samo funkciju noćnog čuvara koji štiti privatnu autonomiju ekonomsko-socijalno-kulturnog života, konzervativizam državu i društvo smatra međusobno povezanim dijelovima iste cjeline zajedničkog života, a toj cjelini smisao daje "državni razlog".

Prema konzervativnoj ideji, društvo je poprište borbe interesa, a država je nosilac supstancijalnog zajedništva. U svojim *Razmatranjima o francuskoj revoluciji* E. Burke kaže da se država ne može promatrati "kao neko trgovačko društvo, kao obična trgovina (Gemeinhandel) paprom i kavom, kojom se bavimo dok u njoj nalazimo zadovoljstvo i koju napuštamo kada u njoj više ne vidimo koristi (*Vorteil*). Država je udruženje (*Verbindung*) sasvim druge vrste i sasvim drugačije važnosti. Ona nije samo zajednica stvari koje potrebuje gruba životinjska egzistencija prolaznog dijela našeg bića, ona je zajednica u svemu što je u ljudima dostojno znanja, u svemu što je lijepo, u svemu što je vrijedno i dobro, i božansko. Budući da svrhe jednog takvog udruženja nije moguće ostvariti (*erreichen*) u jednoj generaciji, ona postaje zajednicom između onih koji žive, onih koji su živjeli i onih koji još trebaju živjeti".

Izražavajući supstancijalno zajedništvo života, država nije samo nadređena društvu i njegovoj empiriji interesa već mu daje naročiti smisao, upravo onu svrhu koju ni jedna posebna zajednica ili skupina ne može ispuniti. Ona je institucionalni izraz tradicijom posredovanog i vjerom i nacionalnim duhom ispunjenoga zajedničkog života u poretku, u temelju kojeg su zemljoposjed i obitelj, a na vrhu suvereni vladarski autoritet. Zemljoposjed (shvaćen više kao metafora ukorijenjenosti pojedinca u zajednicu i sustav veza u koje ga ona uključuje) i obitelj ne treba promatrati samo kao prirodnu osnovu državne građevine nego i kao korijen državotvorne tradicije. Jer, zemljoposjed je ishodište socijalnih dužnosti njegova vlasnika spram drugih ljudi i zajednice, i u tom smislu više je ured, institucija, nego moć upotrijebljena u egoistične svrhe pribavljanja koristi. A obitelj je posrednik tradicionalnih vrijednosti i mjesto gdje se razvija osjećaj dužnosti i poštivanja autoriteta. Upoznajući granice svoga subjektiviteta u obitelji, pojedinac prihvata ograničenja svog subjektiviteta u političkom životu, u kojemu ni njegova individualnost nije nikakva osnova pojedinačne samovolje, već institucija pojedinačnog političkog djelovanja u ostvarivanju zadane uloge.

U liberalnoj ideji narodnog suvereniteta sva je vlast proizašla iz ugovora slobodnom voljom autonomnih pojedinaca utanačene (racionalne) suglasnosti o minimumu normi koje valja uvažavati da bi uopće mogli zajedno živjeti. Demokratski političko-pravni poredak konstituiran je samo zato da bi privatne osobe mogle nesmetano izražavati svoju (samo)volju. Ovdje državni autoritet nema nikakvo metafizičko porijeklo, niti nadmoć nad pripadnicima zajednice,

jer proizlazi iz njihova dobrovoljnog pristanka. Suverenitet koji ovaj autoritet izražava ostaje u rukama slobodnih i neovisnih pojedinaca, a nosioci funkcija vlasti samo su njihovi politički predstavnici, na određeno vrijeme i s ograničenim ovlastima angažirani da obavljaju zajedničke funkcije u tvorbi i zaštiti pravila i normi zajedničkog života. Njihova je zadaća: izražavanje opće volje građana, i ništa drugo.

U liberalnom poimanju, dakle, i država nije ništa drugo nego sredstvo općeg interesa privatnih osoba formiranog u empiriji njihova svakodnevnog života.

Za razliku od toga, konzervativizam, pripisujući državi naročitu ulogu u duhovnopovijesnom (tradicijijskom) posredovanju nacionalnog interesa, predviđa u njoj posve drugačiju kompoziciju strukturalnih elemenata politike. Suverenitet ne pripada građanima već naciji, što će reći ne samo njezinim "živim" već i "mrtvim" i "još ne živim" pripadnicima.

Kao što vrhovni vladarski autoritet nije istovjetan ovlastima koje demos (narod) daje svojim političkim predstavnicima u organima vlasti, tako ni nacionalni interes (državotvorni duh nacije) nije isto što i biračka volja i javno mnijenje građana. Javno mnijenje i biračka volja građana opterećeni su, najčešće, interesima, zabludama i strastima. Državne odluke moraju izražavati empirijsku volju građana, ali i više od toga: supstancijalno nacionalno zajedništvo koje i jest "državina" države. Politika koja posreduje takvo zajedništvo, ispunjava život ljudi vrlinama, bez kojih njihov život propada u duhovnoj pustoši gole, požudama, strahovima i razdorom opterećene egzistencije.

Vrhovni se vladarski autoritet ne dijeli, otuda i potreba za jedinstvom, a ne za podjelom vlasti. U "državnim razlozima" najviše je načelo djelovanja svih političkih subjekata. Nacionalni interesi koje oni sadrže imaju prednost pred empirijskim društvenim interesima pojedinaca i skupina. U tom smislu i država ima prednost pred političkim strankama i sličnim organizacijama koje zastupaju međusobno različite empirijske društvene interese.

Govoreći o povratku etike u politiku, konzervativizam, osobito ortodokсни, koristi pojmove koji zvuče pomalo arhaično. Kao da priziva ili priželjkuje restauraciju davno minula političkog svijeta. No, valja naglasiti da je u njegovim iskazima više riječ o načelima konzervativnoga svjetonazora, nego o stvarnom sadržaju političkog programa. Suvremeni konzervativizam pojavljuje se u vrlo različitim programskim artikulacijama, no većinom akceptira društvenu stvarnost modernog svijeta i uklapa se u njegov građanski poredak, a pojmovnim arhaizmom, čini se, samo nastoji naglasiti veličinu raskola između političke zbilje tog svijeta i etičkih načela koje zagovara.

U liberalnoj ideji sredstvo suvereniteta ne je vlast, već je to općeprihvaćeno pravilo koje omogućuje ljudima da žive zajedno u skladu s njihovim interesima. U konzervativizmu, međim, suverenitet je vlast, a općeprihvaćeno pravilo je sredstvo koje omogućuje ljudima da žive zajedno u skladu s njihovim interesima. U konzervativizmu, međim, suverenitet je vlast, a općeprihvaćeno pravilo je sredstvo koje omogućuje ljudima da žive zajedno u skladu s njihovim interesima.

"Odgovori na pitanja" — filozofsko razmišljanje

Tomo Jantol

*NORMATIVE IMPLICATIONS OF CONSERVATIVE
POLITICAL THOUGHT*

Summary

The author shows modern conservative concepts of politics as a variant of normative political theory. Conservatism shows up as a reaction to enlightened rationalism. In contrast to rationalistic revolutionary constructivism, conservatism pleads for a return to religious basis for man's spiritual and political life. Conservatism creates policies based upon tradition and the family, which sustains feelings of obligation towards the community. The state is not just an instrument for special interests, but an expression of substantial cooperation in the nation and its society. Thus conservatism leads to a demand for reforms of existing liberal institutions.

1. Površna problematika

Da li se uopće dopire do istih filozofskih načela i zakona iz koje izvedene nacionalne filozofije, neobohodno je prvo odrediti inat različitih konceptiju odnosa pojedinca i zajednice. U skladu s tim, različitosti su vidljive, jerina odnosa pojedinca i zajednice, odnosa od političke zajednice i države. U skladu s tim, različitosti su vidljive, jerina odnosa pojedinca i zajednice, odnosa od političke zajednice i države. U skladu s tim, različitosti su vidljive, jerina odnosa pojedinca i zajednice, odnosa od političke zajednice i države.

Politički životni stavovi u našem razdoblju njegova misli i o prvotnosti zajednice suvremeni su u teoretijskoj razmišljanju. Za razliku od klasičnog liberalizma, koji je uslovljen karaktarističnim da se mislije o obitelji po cijeloj stvari se razlikuju od filozofije. U skladu s tim, različitosti su vidljive, jerina odnosa pojedinca i zajednice, odnosa od političke zajednice i države.